

WINET, Monika (2006): *El artículo árabe en las lenguas iberorrománicas (aspectos fonéticos, morfológicos y semánticos de la transferencia léxica)*. Córdoba: Servicio de Publicaciones, Universidad de Córdoba.

El treball de la professora Winet, fruit de la seua tesi doctoral, presenta un panorama exhaustiu de la problemàtica de la recepció de l'article àrab en les llengües iberoromàniques: castellà, català i portuguès. No es tracta únicament d'un treball sobre un aspecte gramatical de la llengua àrab, sinó d'un complet estudi d'història cultural, de contactes lingüístics i de l'evolució, dins les mateixes llengües romàniques, del llegat àrab.

Generalment, s'entén per arabisme aquell mot que prové etimològicament de l'àrab i que s'identifica amb facilitat pel prefix *al-*, que correspon a l'article determinat. Aquesta definició, que parteix d'una premissa lògica, és incorrecta o com a mínim incompleta. Si observem qualsevol recull lexicogràfic, diccionari normatiu o etimològic, efectivament hi trobarem la repetició del prefix *al-* en paraules considerades arabismes. Tanmateix, ens poden dur a equívoc uns termes com el castellà *almendra*, que prové del llatí *AMIGDALA*, o *almuerzo*, del llatí vulgar *admordium*, per citar alguns dels exemples més coneguts. Per altra banda, què ocorre quan trobem arabismes com el castellà *aceite*, *aceituna*, o el català *safrà* l'equivalent castellà del qual és *azafrán*? Ens adonem, per tant, que no és tan senzill discriminar arabismes per la simple presumpció que comencen pel grup *al-* i que la complexitat és molt més gran del que sembla a primera vista. Per altra banda, els camps semàntics on trobem arabismes estan bastant delimitats: l'agricultura, l'alimentació, la farmacopea, les ciències, la qual cosa ens indica els sectors socials on més predomina l'acció de la llengua dominant. En la conservació de l'article àrab en les llengües iberoromàniques no han influït només fenòmens d'índole lingüística sinó que també hi intervenen factors extralingüístics.

També és bastant popular la creença que el castellà va rebre més mots començats per *al-* com a reflex de l'article de la llengua d'origen, mentre que el català no, sense acabar d'explicar el perquè de l'aglutinació o de la seua absència. Aquesta és una altra hipòtesi simplista que mereix un estudi més aprofundit en les tres llengües iberoromàniques, tot i observant-ne les concomitàncies i les diferències entre català-castellà, castellà-portuguès i català-portuguès.

L'objectiu fonamental de la recerca de Monika Winet és, doncs, l'estudi del comportament de l'article àrab sobre d'un corpus elaborat per ella mateixa de mots considerats arabismes en castellà, català i portuguès, a partir del qual centrarà la seua investigació descriptiva i contrastiva. Prèviament, l'autora exposa les raons lingüístiques de l'evolució de l'article àrab i la seua recepció romànica amb una sèrie de qüestions teòriques com, per exemple, l'evolució de la marca de definició en les llengües semítiques, la morfologia de la categoria gramatical «article» i els fenòmens a què es veu sotmes per raons fonètiques. Una part ben àmplia del treball se centra en els factors extralingüístics: les circumstàncies que van provocar la dominació àrab de l'Al-Andalus, els canvis socials que s'introdueixen arran de les onades migratòries procedents d'Orient i del Nord d'Àfrica; la intensitat d'aquesta arabització segons les zones geogràfiques peninsulars, la formació d'una forma dialectal àrab genuïnament andalusina; els contactes amb llengües externes però sobretot amb el substrat romànic, un llafí vulgar no sabem fins a quin punt evolucionat, però que de cap manera correspon a les llengües actuals i que incorrectament s'ha denominat *mossàrab*. Tot això constitueix un extens davantal de qüestions prèvies que, si bé resulten en una primera lectura excessives, estan justificades.

Per a l'elaboració de l'estudi, la Dra. Winet parteix d'un corpus de 1714 mots considerats arabismes, degudament contextualitzats, ja que per a cada terme constata els factors temporals i destria les subdivisions formals necessàries. La premissa principal consisteix a documentar els arabismes segurs –també n'inclou un petit apartat d'insegurs–, si són directes o indirectes i, en aquest primer cas, el tipus de préstec: lexema, morfema o nom propi, així com també les condicions de la transferència lèxica, semàntica i sintàctica si s'hi observa. El corpus s'ofereix en Cd-rom i les característiques d'aquest estan explicitades entre les pàgines 273-293 del llibre. La procedència dels materials s'extrau dels diferents diccionaris etimològics i de treballs preexistents que documenten formes procedents de l'àrab, com els estudis de Federico Corriente en castellà i català, Felipe Maíllo en castellà, els treballs de Germà Colón per al català i vocabularis de portuguès medieval. La datació dels arabismes és interessant per tal d'observar si temporalment hi ha una preferència per formes diferents de l'article en un mateix mot i, sobretot, per observar el comportament contrastat entre les tres llengües. Per altra banda, en el corpus també s'observa si la procedència de l'arabisme és de l'àrab clàssic, del dialecte andalusí o, fins i tot, si el mot va passar primer pel romanç andalusí: mots de forma híbrida com és el cas d'un terme que apareix documentat en una *kharxa*: *hamrella* 'rogeta'.

Com hem assenyalat abans, el treball pròpiament lingüístic amb el corpus d'arabismes, és a dir, l'anàlisi de freqüències en l'aparició de l'article i les conclusions contrastives per a les llengües iberoromàniques, està precedit per un estudi de factors externs relacionats amb l'arabització a la Península. El llibre, doncs, està dividit en els següents apartats:

En primer lloc trobem un capítol «Las investigaciones hasta hoy» que representa l'estat de la qüestió referent als estudis realitzats sobre l'article àrab, un recorregut crític extens que comença amb el *Diálogo de la Lengua* de Valdés, i arriba a les publicacions més recents passant per Lüdtke, Baldinger, Coromines, Barceló, Maíllo, Bramon, Corriente, entre d'altres. S'analitzen aquestes aportacions tenint en compte les que s'ocupen d'un estudi gramatical intrínsec i les que es refereixen a factors externs de la recepció de l'article àrab en les llengües romàniques, amb la qual cosa, ja tenim els dos motius d'estudi fonamentals i que l'autora s'encarregarà de destriar.

A continuació, «Los árabes y las civilizaciones mediterráneas» és un recorregut històric que abraça des de la invasió de 711 fins al final de la presència àrab amb la desfeta de Granada el 1492. La situació de dominació àrab de la Península Ibèrica durant huit segles la fa peculiar dins de l'àmbit de la Romània. El cas de l'Al-Andalus –nom amb què es coneix la Península durant l'època àrab i del qual deriva l'adjectiu *andalusí*, no *andalús*– només pot ser equiparable, amb totes les distàn-

cies, al cas de Sicília, la dominació àrab de la qual no va ser tan extensa però sí intensa. La comparació entre les dues situacions és una novetat de l'estudi de Winet, ja que la recerca sobre la presència àrab a l'illa mediterrània mereix més atenció. Tot i que, centrada en l'aspecte literari, comptem amb l'obra ja clàssica d'Adolf Friedrich von Schack, *Poesía y arte de los árabes en España y Sicilia*, de 1865.

Per a l'estudi dels factors externs o extralingüístics que inflüïren en la recepció d'arabismes i, en concret, de l'article àrab, la professora Winet interpreta que hi ha diferents etapes en l'arabització en la Península, i que no es poden deixar de banda factors com la islamització i la berberització. Aquest darrer concepte suposa una altra novetat del llibre, ja que un dels aspectes més desconeguts de la dominació àrab és la presència i interferència de les llengües berbers, no literàries, introduïdes a la Península per les onades migratòries i invasores de pobles islamitzats del Nord d'Àfrica.

Després del recorregut històric, trobem el capítol «Lenguas en contacto» on l'estudi té ja un caràcter més lingüístic i menys historicista. Cal destacar, en primer lloc, la forta diglòssia pròpia de la llengua àrab. Existeix un àrab clàssic o koiné que actua d'estàndard però que en realitat només es parla en nivells molt cultes –actualment literatura, periodisme– però sobretot és el que s'usa en la pràctica religiosa i en l'estudi de l'Alcorà. En canvi, l'àrab parlat actualment difereix molt en cada país, fins al punt que l'àrab dialectal dels països orientals en relació amb els occidentals és completament estrany i intel·ligible; només el cas de l'egipci, per la seua forta producció cultural i cinematogràfica, va assolint poc a poc un nivell d'estandardització.

Els dialectes àrabs antics no solen estar documentats per escrit, si bé a l'Al-Andalus va existir una forma poètica genuïna, el *zejel*, que reflecteix aquest àrab andalusí, així com també la presència de mots dialectals en les *moassages*, una altra forma poètica estròfica inventada a l'Al-Andalus que conté les famoses i polèmiques *kharxes* en els versos finals. L'àrab dialectal andalusí tindria unes característiques diferents del magrebí, dels dialectes orientals i del parlat a Sicília, possible origen de l'actual maltès. També devien influir en la varietat lingüística peninsular les diferents procedències de les onades migratòries que arribaren a la Península, ja que se sap que mentre que al Llevant, Tudmir (actual Múrcia) i Almeria es van establir arabòfons orientals, les terres interiors es van poblar de berbers i grups procedents del Nord d'Àfrica –no oblidem que la conquesta s'impulsa des de Qairouan, a Tunís, però és feta efectiva per Tariq ibn Ziyad i Musa ibn Nusayr, tots dos d'origen possiblement berber.

L'autora té en compte en el seu estudi els factors psicolingüístics que pogueren estar presents en el major o menor coneixement de la llengua dels invasors, i també els factors sociolingüístics, tant des de la distribució geogràfica de les diferents comunitats, com també la situació social dels parlants àrabs. La dominació àrab no va ser uniforme, tant per l'origen divers dels primers invasors, com per l'evolució política i cultural que es va produir durant els set segles de presència musulmana. No és el mateix l'època de l'hegemonia de l'emirat i del califat amb la capital a Còrdova, que les posteriors onades d'almoràvids i almohades, procedents del Marroc, que arriben a la Península als segles XI i XII, i que introdueixen altres models culturals i religiosos. Aquest fet produeix una major migració dels cristians que viuen en terres islàmiques als regnes del Nord o com a mínim a les zones frontereres dels rius Duero i Ebre.

El panorama lingüístic a la Península és, doncs, molt complicat, ja que hi conflueixen llengües diferents i a diferent nivell social i cultural, com ara l'àrab i la seua diglòssia, el substrat romanç, el berber a nivell de parla, les llengües franques de l'altra banda de la frontera pels contactes econòmics que hi pogueren haver, com ara l'entrada d'esclaus procedents de França i fins i tot del nord d'Europa –els anomenats *sagaliba*–, que van tenir la seua rellevància política i cultural. Finalment, l'hebreu, una llengua important dels del punt de vista literari i científic s'afegeix a aquest mosaic lingüístic i social, si bé per a l'estudi de Winet la llengua dels jueus no és considerada.

Pel que fa a l'estudi concret de l'article àrab (capítol 5, «El artículo»), l'autora es proposa analitzar la hipòtesi que les llengües ibèriques prefereixen les formes aglutinades en la recepció d'arabismes (*al-queria*), mentre que altres llengües europees que també han rebut arabismes els prefe-

reixen deglutinats. Aquesta hipòtesis no explica el comportament heterogeni dins de les mateixes llengües ibèriques, ja que al temps que apareixen mots amb l'article aglutinat, n'hi ha d'altres de deglutinats –o fins i tot dobles–, d'altres amb l'article assimilat i casos de mots dissimilats.

Prèviament a això, és important recordar que la llengua àrab usa un alfabet consonàntic, les vocals són simples marques que exclusivament trobem en el text sagrat de l'Alcorà per a ajudar en la seua lectura i en la correcta interpretació. L'article està representat per la consonant *lam*, equivalent al nostre fonema lateral /l/. Per qüestions morfològiques i perquè l'article fa d'enllaç entre el mot definit i el precedent, la consonant *lam* va acompanyada d'un *alif* amb *hamza* (ʾ), consonant que no té so concret però sol funcionar com una vocal llarga. La definició, en àrab, no només afecta el substantiu sinó també l'adjectiu. Exemple: *al-baytu l-hambra*: la casa roja, en realitat la casa la roja. Aquest cas d'adjectivació és semblant al de l'estat constructe, si bé ací la determinació per l'article només afecta el mot regit: *baytu l-maliki*, la casa del rei.

L'autora fa un estudi de factors intralingüístics de la partícula *al-* com a article definit. Comença pel concepte de definició en les llengües semítiques, com s'origina en contraposició a la indefinició (expressada amb un morfema anomenat *tanwin*) i com acaba derivant a partir dels demostratius *hada*, als quals s'afegia la partícula *-l* (*hada-l*). També explica exhaustivament els canvis fonètics que es produeixen entre la partícula proclítica i el mot que acompanya, un fenomen que es dona tenint en compte els fonemes solars i lunars de la llengua àrab. En el cas de concurrència entre l'article i un fonema dels anomenats solars (/s/, /t/, /r/, /z/, /š/ /d/, /n/, per exemple) la partícula *al-* assimila al so de la primera consonant, *as-suq*, *ar-ragul* ('el mercat', 'l'home'). Aquest fenomen no afecta els fonemes lunars: /b/, /h/, /m/, /k/ /q/, entre d'altres.

Tot això dona en les llengües ibèriques formes com les següents:

- 1) Aglutinades: *alqueria*, *alfaç*, *almanque*, *almadraba*, *almeida*. El fet d'afegir a aquestes formes l'article romànic, en realitat és redundant. L'article es manté més fàcilment perquè la consonant del mot definit és una consonant lunar que fonèticament és ben present.
- 2) Deglutinades: *marjal* (també està documentat *almarjal*), *daga*, *raval* (cat.), *rabal* (també documentat *arrabal*, un cas d'assimilació), *cohol* (també *alcohol*). Possiblement els parlants de llengües romàniques distingien la partícula *al-* del mot que la seguia i per això molts termes es van popularitzar sense la partícula, ja que els mateixos parlants la consideraven una redundància. Segons aquesta teoria el major o menor coneixement de l'àrab va influir en la fixació dels mots amb o sense article.
- 3) Assimilades: *aceite*, *azafrán* (cat. *safrà*); *azúcar* (cat. *sucre*), *arrabal*, *ajedrez* (port. *axadrez*). En aquest cas, com que la partícula *al-* no apareix explícita, ja que hi concorren l'article i una consonant solar, hi ha una vacil·lació: bé roman la marca de l'article (*a-* *as-*, *ar-*), bé desapareix. En qualsevol cas, els casos d'assimilació són menors que els arabismes aglutinats.
- 4) Dissimilades: *real*, *rábida*, *zalema*. En aquest mots no hi roman vestigi de l'assimilació que es produiria en contacte amb l'article.

Finalment, en el capítol dedicat al corpus, l'autora extrau la quantificació de l'article segons les diferents formes que pot presentar i ho interrelaciona entre les tres llengües. Com a exemple usa uns camps semàntics representatius de la presència d'arabismes, concretament el de pesos i mesures, monedes i recipients. Les conclusions a què arriba són:

- 1) Una major presència d'arabismes en castellà, menor en català –i la major part de procedència valenciana–, mentre que en portuguès hi trobem un nombre intermedi.
- 2) La transferència lèxica de l'àrab a les llengües peninsulars es produeix fins al segle XIII. Després hi ha una regressió a causa de l'avanç de la conquesta cristiana.
- 3) Entre els segles XI i XVI predominen les formes aglutinades, mentre que arabismes documentats amb posterioritat, o bé evolucionats dels ja existents, són deglutinats. Això sobre-

tot en castellà i portuguès, en català sol predominar la forma deglutinada, però també és cert que en aquesta llengua el nombre d'arabismes és menor.

- 4) Les formes deglutinades catalanes coincideixen en un 75 % amb les formes deglutinades castellanes i amb un 56% en les portugueses; per tant, el cas que el català preferisca la deglutinació no és tan peculiar.
- 5) En alguns camps semàntics hi ha característiques especials, com és el de les monedes. Aquest lèxic que s'introdueix ja en el segle IX apareix sempre amb formes deglutinades, la qual cosa vindria a dir que als casos de documentació més antiga, anterior al segle XI, predomina la deglutinació, en oposició a l'entrada massiva d'arabismes aglutinats a partir del segle XI.

Per cloure aquesta aproximació a l'obra de Monika Winet és interessant fer constar que la compilació del corpus dona una gran quantitat d'informació sobre els arabismes iberoromànics. Hi trobem pràcticament la totalitat d'arabismes existents, amb la data de la primera documentació, les variants existents i l'etimologia corresponent. Per altra banda, potser l'estudi comprèn una part teòrica sobre factors extralingüístics massa ampla en relació amb la part pròpiament gramatical i la valoració del corpus, però com hem dit, està plenament justificada perquè d'aquesta manera obtenim un panorama complet que explica la complexitat interlingüística entre una llengua semítica i les romàniques. Estem davant, doncs, de l'estudi més exhaustiu, hui per hui, de la transferència lèxica de l'àrab a les llengües iberoromàniques, que té en compte aspectes gramaticals i tota una sèrie de factors externs.